

ARGUMENTE PRIVIND INTENSIFICAREA ROLULUI INDUCERII ÎN EROARE ÎN DOCTRINA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ

Locotenent-colonel dr. George-Ion TOROI

*Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, București
10.55535/GMR.2024.3.4*

The 80th anniversary of the largest amphibious operation in history, the D-Day landings in Normandy on 6 June 1944, also brings to mind a concept critical to the success of that military operation: deception. Creating and gaining operational advantage on the battlefield by manipulating the enemy's perception has always been a desideratum for any military force.

Although the art of deception received somewhat less attention in Western military doctrine at the beginning of this millennium, it has become increasingly important in recent years due to the heightened competition between the great powers, being considered critical to the success of current military operations.

In this context, the article aims to sensitise Romanian military decision-makers at all levels with respect to the operational necessity of deception, the need to perfect specific skills during the training process, as well as to the development of an appropriate doctrinal framework that will contribute to the consolidation of the Romanian Armed Forces' combat power.

Keywords: deception; cognitive domain; operating environment; technology; operational advantage;

*Motto:
„În vreme de război, adevărul este atât de prețios, încât
ar trebui să fie însoțit permanent de o escortă de minciuni”.
Winston Churchill*

INTRODUCERE

De curând, s-au împlinit 80 de ani de la cea mai mare operație militară amfibie din istorie – *debarcarea din Normandia, din 6 iunie 1944* –, când Aliații au reușit să proiecteze pe țărm o forță militară considerabilă care, într-un final, a contribuit semnificativ la înfrângerea Germaniei naziste în cadrul celui de-Al Doilea Război Mondial. Rememorarea acelor momente aduce în atenție, pe lângă curajul și eroismul militarilor care au luptat atunci, și un aspect extrem de important al artei operative, care a contribuit semnificativ la succesul întregii operații, și anume cel al *inducerii în eroare*. Fără o planificare și o execuție minuțioasă a *operației Bodyguard*, planul de inducere în eroare al Aliaților, pierderile suferite și chiar reușita debarcării ar fi putut sta sub semnul întrebării. Așadar, rolul inducerii în eroare a fost unul crucial, asigurând condiții prielnice de debarcare pentru forțele aliate prin manipularea percepției inamicului cu privire la locul și momentul exact al debarcării.

Un element extrem de important, tot parte a operației de inducere în eroare, a fost cel al menținerii unei percepții false și după realizarea primelor debarcări cu privire la direcția efortului principal al operației Aliaților. Acest considerent a asigurat menținerea de către germani a majorității forțelor militare în locații lipsite de importanță operațională, sprijinind acumularea rapidă și sigură a forțelor militare aliate pe plajele din Normandia.

Se poate observa, așadar, că scopul întrebuirii unor acțiuni de inducere în eroare este acela de a determina materializarea unor oportunități operaționale care să conducă spre avantaje decisive în raport cu adversarul. Acesta a fost și cazul *operației Bodyguard*, toate acțiunile întreprinse conducând spre succesul debarcării

Fără o planificare și o execuție minuțioasă a operației Bodyguard, planul de inducere în eroare al Aliaților, pierderile suferite și chiar reușita debarcării ar fi putut sta sub semnul întrebării. Așadar, rolul inducerii în eroare a fost unul crucial, asigurând condiții prielnice de debarcare pentru forțele aliate prin manipularea percepției inamicului cu privire la locul și momentul exact al debarcării.

din Normandia. Exemplul nu este totuși unul izolat, istoria fiind presărată cu o multitudine de instanțe prin care comandanții militari, exploatând natura umană, au reușit să-și înșele oponentii și să-și asigure condițiile și, în consecință, premisele pentru succesul operațional (Kennedy, 2022, p. 306).

Cu toate acestea, chiar dacă istoria a demonstrat valoarea nestemată a unor astfel de acțiuni, **abilitatea armatelor vestice de a le planifica și desfășura a înregistrat un declin semnificativ în ultimele decenii** (Strategic Survey 2022. The Annual Assessment of Geopolitics, 2023, p. 40). Apreciez că principalele motive care au condus spre o astfel de situație au fost următoarele:

- unipolaritatea sistemului global, instalat odată cu destrămarea URSS;
- tipologia acțiunilor militare desfășurate, de contrainsurgență, dar și adversarii întâlniți în confruntările armate, neexistând nevoia de a găsi soluții ingenioase într-un câmp de luptă dominat din punct de vedere tehnologic;
- falsa percepție a ineficienței inducerii în eroare într-un mediu de operare extrem de transparent.

PROBLEMA DE CERCETARE

Pe fondul modificării paradigmei conflictelor armate către operații de mare amploare, în contextul evoluției societății către una multipolară, caracterizată de un nivel intens de competiție (Joint Doctrine Note 1-19 Competition Continuum, 2019, p. 1; Mazarr, J.S., 2018, p. 1; Mazarr, J.B., 2022, pp. 111-113; MCDP 1-4 Competing, 2020, pp. 1-3), dar și a unei curse a înarmării între Est și Vest, importanța identificării unor soluții care să asigure avantaje operaționale uneia dintre părți devine vitală. Astfel, este recunoscut faptul că *„reîntoarcerea la competiția între marile puteri împotriva unor adversari de același nivel cu capabilități A2AD (Anti-Access/Area-Denial) avansate necesită o reorientare a atenției asupra utilizării inducerii în eroare”*. (Hays, 2020, p. 56).

Considerând și **latura umană a conflictului**, nevoia de realizare a unor efecte în dimensiunea cognitivă a adversarului prin afectarea înțelegerii și a voinței de a lupta a acestuia devine esențială. În același timp, chiar dacă asistăm la o dezvoltare extrem de rapidă a tehnologiei, cu implicații în toate ramurile științei și artei militare,

apreciez că luarea deciziei va rămâne, în viitorul apropiat și mediu, în competența factorului uman. Prin urmare, exploatarea limitărilor creierului uman prin întrebuintarea unor acțiuni înșelătoare poate contribui semnificativ la realizarea avantajelor operaționale în câmpul tactic, așa cum aprecia și B.A. Friedman (Friedman, 2017, p. 31).

În egală măsură, asistăm, în zilele noastre, la o transformare profundă a societății printr-o **dezvoltare tehnologică fără precedent**. Elemente care nu demult păreau desprinse din filme science-fiction au devenit realitate. Tendința este, în continuare, de evoluție accelerată. Este extrem de dificilă, la acest moment, identificarea unui cadru legislativ care să normeze impactul și modul de întrebuintare a acestor noi tehnologii. Fiind unul dintre pilonii esențiali ai oricărei societăți, domeniul militar nu putea să nu fie afectat de aceste transformări. Astfel, asistăm astăzi la o digitalizare aproape totală în toate ramurile sistemului militar, la implementarea inteligenței artificiale pentru a ușura modul de procesare a multitudinii de date din mediul informațional, sprijinind, astfel, luarea deciziilor, la includerea roboților pentru a îndeplini funcții specifice luptei armate, dar și la dezvoltarea radarelor și a senzorilor de culegere de informații. În acest cadru, **mediul actual de operare** a devenit unul extrem de complex și ambiguu (JCN1/17, 2017, p. 1; Future Leadership, 2020, pp. 1-2; TC 7-102, 2014, pp. 1-2), asigurând condiții prielnice pentru desfășurarea acțiunilor de inducere în eroare.

Cu toate acestea, există un curent în rândul anumitor teoreticieni militari conform căruia inducerea în eroare nu mai este posibilă în ziua de azi, pe baza unei transparențe crescute a spațiului de confruntare, survenită în urma dezvoltărilor tehnologice din domeniului militar. Totuși, conflictul în desfășurare din Ucraina demonstrează că **această artă nu este deloc apusă**. Mai mult ca niciodată, aceasta a devenit crucială pentru a asigura menținerea capacității operaționale a forței sau pentru a sprijini realizarea surprinderii și câștigarea avantajelor operaționale pe câmpul de luptă. Viabilitatea ei este demonstrată și de observația generalului australian Mick Ryan, care aprecia că *„a fi în măsură să observi mai mult pe câmpul de luptă nu asigură în mod necesar un grad mai ridicat de înțelepciune cu privire la ceea ce se întâmplă real sau la ceea ce gândește inamicul”*. (Ryan, 2024). Cu alte cuvinte, nu este de ajuns să ai posibilitatea de a observa câmpul de luptă pentru a înțelege situația operațională.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Asistăm astăzi la o digitalizare aproape totală în toate ramurile sistemului militar, la implementarea inteligenței artificiale pentru a ușura modul de procesare a multitudinii de date din mediul informațional, sprijinind, astfel, luarea deciziilor, la includerea roboților pentru a îndeplini funcții specifice luptei armate, dar și la dezvoltarea radarelor și a senzorilor de culegere de informații.

„Reîntoarcerea la competiția între marile puteri împotriva unor adversari de același nivel cu capabilități A2AD (Anti-Access/Area-Denial) avansate necesită o reorientare a atenției asupra utilizării inducerii în eroare”.

Principala problemă de cercetare de la care am inițiat acest studiu este că, în Armata României, nu sunt întreprinse suficiente măsuri, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic-aplicativ, pentru includerea inducerii în eroare ca element definitoriu al artei operative românești.

Consider această situație ca fiind un paradox, deoarece există un grad crescut de conștientizare a importanței acestui subiect în cadrul operațiilor militare contemporane. Concluzia anterioară reprezintă rezultatul unui **chestionar** cu întrebări deschise, realizat de mine în anul 2023, pentru a identifica soluții privind contracararea acțiunilor în eroare în actualul mediu de operare. Unul dintre obiectivele secundare ale acestui chestionar a fost și acela de a determina *care este percepția ofițerilor din Armata României cu privire la conceptul de inducere în eroare*. În acest sens, din cei 73 de respondenți care au fost rugați să aprecieze, cu o notă de la 1 la 10, gradul de disponibilitate propriu privind includerea inducerii în eroare în cadrul unei potențiale operații militare, media rezultată a fost una extrem de mare: 8,54. Menționez că selectarea personalului participant la chestionar pe timpul procesului de eșantionare s-a realizat în funcție de următoarele criterii: experiența profesională, aceasta fiind evidențiată în *tabelul 1*, dar și nivelul lor de cunoștințe, optând doar pentru ofițeri încadrați la masteratul de conducere interarme sau absolvenți ai acestei forme de pregătire, crucială în pregătirea viitorilor comandanți din cadrul structurii de forțe a Armatei României.

Tabelul 1: Analiza eșantionului
din perspectiva experienței profesionale (concepția autorului)

Număr de ani de experiență	Între 10 și 15 ani	Între 16 și 20 de ani	Între 21 și 25 de ani	Peste 25 de ani
Număr de participanți	29	32	10	2

Tot în cadrul acestui chestionar, am dorit să identific și modul în care inducerea în eroare se regăsește în cadrul instruirii forțelor armate. Astfel, respondenții au fost rugați să aprecieze cu note de la 1 la 10 numărul de participări la exerciții care au presupus acțiuni de inducere în eroare. Nota 10 a reprezentat un număr extrem de mare, aproape la fiecare exercițiu la care au participat, iar nota 1, la niciun exercițiu.

Media extrem de mică rezultată – 2,16 – evidențiază un interes extrem de redus privind includerea inducerii în eroare în cadrul activităților de instruire ale Armatei Române.

Mai mult, în Armata Română, nu există un astfel de curs de pregătire dedicat inducerii în eroare. Inclusiv formele de pregătire post-universitară specifice domeniului militar nu pun un accent deosebit pe discipline specifice acestui fenomen. Majoritatea actorilor internaționali importanți, între care și principalul aliat strategic al României, Statele Unite ale Americii, acordă o importanță majoră conceptului de inducere în eroare, furnizând cursuri de specializare pentru personalul propriu (Joint MILDEC Training Course/JMTC, 2024; Army Deception Planners' Course/ADPC, 2024; INTL653/Deception, Propaganda and Disinformation, 2024).

Conceptul de *inducere în eroare* a fost mult timp înțeles în Armata Română ca procedeu al mascării, presupunând, în principal, măsuri pasive de ascundere și de înșelare. El a fost implementat din doctrina sovietică, la începutul anilor '50, replicând conceptul de „maskirovka”. Două reglementări, apărute în 2015 și în 2021, au încercat să schimbe paradigma de întrebuințare a inducerii în eroare în Armata României, asigurând o raliere a acestui concept la viziunea armatelor vestice. Cu toate acestea, ele nu asigură decât un cadru primar privind planificarea și desfășurarea operațiilor de inducere în eroare. În acest context, apreciez că o nouă mentalitate, care să includă un focus crescut asupra acțiunilor disruptive și înșelătoare, ar contribui semnificativ la creșterea șanselor de succes operațional pentru forțele române.

METODOLOGIA DE CERCETARE

Întrebarea de cercetare care a ghidat acest studiu a fost: *Care sunt motivele pentru care Armata Română ar trebui să pună un accent mai mare pe operații de inducere în eroare?* În consecință, **obiectivul principal** al acestei lucrări a fost acela de a sensibiliza factorii decizionali ai sistemului militar românesc cu privire la necesitatea aprofundării domeniului inducerii în eroare ca factor multiplicator al puterii de luptă. Apreciez că generarea unui interes crescut asupra acestui subiect ar implica beneficii substanțiale pentru Armata României în demersul de apărare a teritoriului național, având potențialul de a contribui semnificativ la îmbunătățirea tuturor celor trei componente ale puterii

Conceptul de „inducere în eroare” a fost mult timp înțeles în Armata Română ca procedeu al mascării, presupunând, în principal, măsuri pasive de ascundere și de înșelare. El a fost implementat din doctrina sovietică, la începutul anilor '50, replicând conceptul de „maskirovka”.

de luptă: conceptuală, fizică și morală (AJP-01, Allied Joint Doctrine, Edition F, Version 1, 2022, p. 49). Astfel, răspunsurile la întrebarea principală au fost organizate sub formă de subcapitole, fiecare dintre acestea reprezentând argumente care să asigure îndeplinirea obiectivului de cercetare propus. Modalitatea de prezentare a acestora a fost una tematică, grupând mai multe motive sub umbrela unei teme ample, pentru a asigura coerența demersului științific.

Mai mult, așa cum am menționat, **principala țintă a studiului** este reprezentată de decidenții militari români de la toate nivelurile ierarhice. Cu toate acestea, deși lucrarea nu se dorește a fi un ghid privind planificarea și desfășurarea operațiilor de inducere în eroare, consider că aceasta poate fi utilă și tuturor planificatorilor militari, motivațiile oferite ca răspuns la întrebarea principală de cercetare având potențialul de a modela felul de raportare asupra inducerii în eroare a acestui tip de personal, pe timpul procesului de planificare a operațiilor militare.

În raport cu obiectivul propus, **studiul desfășurat a fost unul calitativ**, încercând să surprindă nuanțele specifice nevoii de integrare mai accentuată a inducerii în eroare în cadrul filosofiei românești privind planificarea și desfășurarea operațiilor militare. De asemenea, **raționamentul utilizat a fost unul inductiv**, încercând să genereze o concluzie generală pe baza observațiilor empirice realizate (Given, 2008, p. 429). Evidențiez, de asemenea, coerența metodologică a opțiunilor prezentate anterior, literatura de specialitate recunoscând faptul că cercetările calitative folosesc, în principal, un raționament inductiv (Leavy, 2023, p. 9; Creswell, 2023, p. 276).

În scopul îndeplinirii obiectivului de cercetare stabilit, am optat pentru a întrebuința atât **date primare**, cât și **date secundare**.

Datele primare întrebuințate au fost colectate pe baza metodei de cercetare, prin utilizarea chestionarului. Pentru a fi în acord cu tipul de cercetare ales, cel calitativ, am optat pentru întrebări deschise, care să sprijine înțelegerea mai clară a fenomenului studiat. Principalul rol al datelor colectate prin chestionar a fost acela de a sprijini identificarea și definirea problemei de cercetare, așa cum am prezentat în secțiunea anterioară.

În aceea ce privește **datele secundare**, acestea au sprijinit procesul de inferență pentru a asigura un cadru coerent de identificare

a principalelor argumente care să conducă spre îndeplinirea obiectivului acestui studiu. Asigurând posibilitatea de a realiza comparații și deducții cu modul de abordare a subiectului inducerii în eroare în alte structuri militare, apreciez că datele secundare au reprezentat o opțiune viabilă pentru acest studiu. De altfel, valoarea întrebuințării acestor tipuri de date în cercetare este recunoscută în literatura de specialitate (Walliman, 2022, p. 102).

INTENSIFICAREA ROLULUI INDUCERII ÎN EROARE ÎN DOCTRINA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ – DE CE?

Acest capitol reprezintă rezultatul cercetării realizate și exprimă argumentele în funcție de care apreciez că Armata României ar trebui să acorde un grad sporit de importanță rolului pe care acțiunile înșelătoare îl joacă în cadrul operațiilor militare desfășurate de forțele sale militare. El este organizat într-o formă logică, urmărind o abordare tematică, în care mai multe argumente similare au fost grupate pe teme, pentru a asigura un cadru logic care să conducă spre îndeplinirea obiectivului propus, acela de a sensibiliza factorii de decizie ai sistemului militar românesc cu privire la necesitatea aprofundării domeniului inducerii în eroare. În *figura 1* sunt evidențiate **temele principale rezultate** în urma cercetării desfășurate.

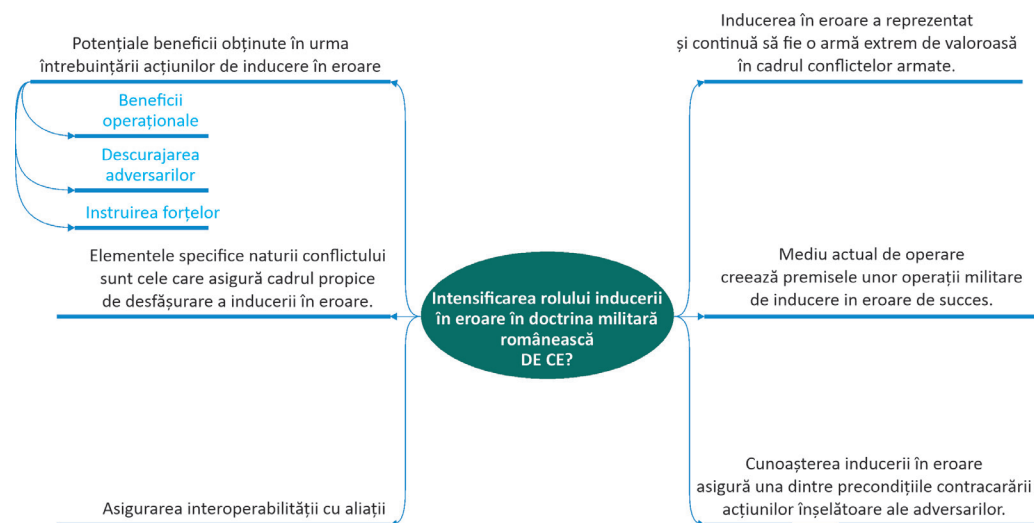

Figura 1: Argumente privind intensificarea rolului inducerii în eroare în doctrina militară românească (concepția autorului)

Inducerea în eroare a reprezentat și continuă să fie o armă extrem de valoroasă în cadrul conflictelor armate. Este dovedit faptul că inducerea în eroare reprezintă una dintre cele mai puternice și vechi arme din cadrul conflictelor armate. Timpul a demonstrat că aceasta a constituit o latură intrinsecă a conflictelor armate, indiferent de epoca istorică.

Inducerea în eroare a reprezentat și continuă să fie o armă extrem de valoroasă în cadrul conflictelor armate

Primul argument se bazează pe o perspectivă istorică. Este dovedit faptul că inducerea în eroare reprezintă una dintre cele mai puternice și vechi arme din cadrul conflictelor armate (Friedman, 2017, p. 73). Timpul a demonstrat că aceasta a constituit o latură intrinsecă a conflictelor armate, indiferent de epoca istorică. Unul dintre cele mai vechi și cunoscute exemple datează din vremea Greciei antice. Este vorba de faimosul cal troian, pus în scenă în urmă cu peste 3.000 de ani, pentru cucerirea cetății Troia de către greci. Din cauza imposibilității cuceririi cetății prin acțiuni directe, grecii au apelat la ingeniozitate în vederea schimbării condițiilor de pe câmpul de luptă. Pe baza stratagemii întrebuintate, aheii au reușit să exploateze prejudecățile troienilor, introducând, sub pretextul unui dar, un cal troian imens din lemn, care, în fapt, era plin cu soldați adversi. Aceștia au reușit deschiderea porților cetății și au facilitat victoria grecilor.

Istoria Chinei antice este presărată de nenumărate exemple de întrebuintare a inducerii în eroare. Acest concept a fost considerat crucial pentru succesul operațiilor militare, devenind, în timp, parte a culturii chinezești. În ziua de azi, numele Sun Tzu, faimosul strateg chinez, este sinonim cu ideea de inducere în eroare. Lucrarea sa, *Arta Războiului*, a reprezentat o adevărată sursă de inspirație pentru strategii chinezi și nu numai, de mai bine de 2.000 de ani, deși a fost tradusă, interpretată și adaptată adecvat, în limba engleză, doar la începutul secolului XX. De-a lungul timpului, valoarea acestei lucrări a fost confirmată, în nenumărate rânduri, în practica războaielor.

Bine-cunoscutul aforism atribuit lui Sun Tzu – „toate conflictele au la bază inducerea în eroare” – și-a dovedit valabilitatea în majoritatea încleștărilor armate, de-a lungul istoriei. Abilitatea de a manipula sistemul informațional al adversarului (Friedman, 2021, p. 113), prin crearea unei false imagini cu privire la desfășurarea evenimentelor care să-l determine pe acesta să ia decizii și să acționeze în necunoștință de cauză, contrar intereselor sale, ceea ce reprezintă chiar esența inducerii în eroare, a determinat marii comandanți militari să facă apel la tactici înșelătoare pentru a-și asigura victoria. Astfel, exemple memorabile de întrebuintare a inducerii în eroare au rămas următoarele:

- *Bătălia de la Gaugamela* (331 î.e.n.) – Alexandru Macedon;

- *Bătălia de la Lacul Trasimene* (217 î.e.n.), *Bătălia de la Cannae* (216 î.e.n.) – Hannibal;
- *Înfrângerea rebeliunii triburilor galice conduse de Vercingetorix* (52 î.e.n.)/*războaiele galice* – Iulius Cesar;
- *Bătălia de la Hastings* (1066) – William Cuceritorul, duce al Normandiei;
- *Războiul de Șapte Ani* (1756-1763);
- *Bătălia de la Long Island* (1776) – George Washington;
- *Bătălia de la Lodi/Lombardia* (1796) – Napoleon Bonaparte;
- *Asediul de la Yorktown* – *Războiul Civil American* (1862) – generalul confederat John B. Magruder;
- *Campania Gallipoli* (1915)/Primul Război Mondial;
- *Bătăliile de la Beersheba-Gaza* (1917) și *ofensiva de la Megiddo* (1918)/Primul Război Mondial;
- *Operația Barbarossa* (1941)/Al Doilea Război Mondial;
- *Operația Mincemeat* (1943)/Al Doilea Război Mondial;
- *Operația Bodyguard*, Fortitude-South, Fortitude-North (1944)/Al Doilea Război Mondial;
- *Criza rachetelor din Cuba* (1962);
- *Operația El Paso* (1966)/Războiul din Vietnam;
- *Războiul de Yom Kippur* (1973);
- *Războiul din insulele Malvine* (Falkland, 1982);
- *Operația „Desert Storm”*/Războiul din Golf (1991);
- *Războiul din Kosovo* (1998-1999);
- *Anexarea Crimeii*/Războiul din Ucraina (2014);
- *Conflictul Israel – Hamas* (2021);
- *Contraofensiva ucraineană de cucerire a Kharkovului* (2022)/Conflictul ruso-ucrainean.

Mai mult, valoarea istorică a inducerii în eroare a fost recunoscută și de marii gânditori militari, aceasta reprezentând o constantă în lucrările lor. Sun Tzu, Niccolò Machiavelli, Carl von Clausewitz, Antoine-Henri Jomini, J.F.C. Fuller, B.H. Liddell Hart, John Boyd, cu toții au subliniat, într-o măsură mai mică sau mai mare, în lucrările lor celebre despre arta războiului și modul de purtare a acestuia, importanța surprinderii și a inducerii în eroare a adversarului pentru realizarea avantajelor operaționale pe câmpul de luptă.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Natura înșelătoare a rasei umane, multitudinea de beneficii pe care inducerea în eroare le poate aduce în sprijinul operațiilor militare, dar și faptul că, în cele mai multe cazuri, succesul unor astfel de acțiuni este aproape garantat, așa cum aprecia și Barton Whaley în celebrul său studiu, *Stratagem: Deception and Surprise in War* (Whaley, 1969, p. 76), fac din inducere în eroare o latură indisolubilă conflictelor armate.

Elementele specifice naturii conflictului sunt cele care asigură cadrul propice de desfășurare a inducerii în eroare

Este cunoscut faptul că „*natura războiului este constantă; caracterul acestuia este cel care se schimbă rapid*”. (JDP 0-01, 2022, p. 7). Astfel, conflictele implică atât caracteristici care au rămas constante în calea trecerii anilor, cât și trăsături schimbătoare, influențate de transformările societale specifice anumitei perioade. Incertitudinea, latura umană a conflictului sau violența sunt recunoscute ca fiind elemente perene ale războiului, acestea neputând fi eliminate complet (Jonsson, 2019, pp. 29-34, AJP-01, Allied Joint Doctrine, Edition F, Version 1, 2022, pp. 7-8). Indiferent de perioada istorică, ele s-au regăsit și au influențat direct modul de desfășurare a acestora.

Incertitudinea asigură cadrul perfect de întrebuintare a inducerii în eroare. Pe acest fond, se sporește posibilitatea de a manipula percepția adversarului despre situația operațională și de a-i modela acțiunile într-o direcție greșită, asigurând, astfel, materializarea unor oportunități care să sprijine câștigarea de avantaje operaționale în raport cu acesta.

În ceea ce privește **latura umană a conflictului**, atât timp cât decizia militară rămâne un atribut al oamenilor, aceasta este supusă greșelii și, prin, urmare, poate fi influențată prin exploatarea limitărilor și a vulnerabilităților sale. Așadar, modelarea percepției adversarului și, în consecință, a înțelegerii sale despre situația din câmpul de luptă (Friedman, 2017, p. 76), pentru a-l determina să întreprindă voite acțiuni în detrimentul său, continuă să fie un element constant al conflictelor armate.

Mediul actual de operare creează premisele unor operații militare de inducere în eroare de succes

Dacă natura conflictelor armate este neschimbătoare, caracterul acestora este cel care s-a metamorfozat de-a lungul timpului. Caracteristicile societale ale fiecărei ere au influențat necondiționat modul în care conflictele au avut loc. Din acest motiv, înțelegerea relevanței operaționale a inducerii în eroare în actualul context nu poate fi realizată fără a ne raporta la caracteristicile mediului curent de operare.

Astăzi, informația corectă a devenit tot mai greu de distins și de obținut. Acesta reprezintă un paradox al zilelor noastre, unde tehnologia senzorilor de culegere de informații a crescut exponențial. Totuși, volumul mare de date, viteza de transmitere a acestora, dar și relativa anonimitate în cadrul rețelelor de socializare fac tot mai dificilă sarcina de diferențiere între real și fals, între adevăr și ficțiune. Pe acest fond, acțiunile de inducere în eroare, în speță dezinformarea, au devenit tot mai dificil de descoperit și contracarat. Astăzi mai mult ca oricând, pe fondul importanței crescute a informației corecte și oportune, „*entitatea care este în măsură să genereze avantajul informațional în raport de adversar se află într-o poziție de a câștiga inițiativa*”. (AJP3.10.2, 2020, p. 1), un element critic al succesului operațional.

Tehnologia a fost și va rămâne principalul vector de adaptare a tacticilor de luptă. (Piehler, 2013, p. 362). Asistăm, în ultimele decenii, la o dezvoltare tehnologică fără precedent, care a influențat toate ramurile societății, inclusiv domeniul militar. Astăzi, tehnologia de culegere a informațiilor a evoluat atât de mult, încât s-a atins o transparență aproape totală a spațiului de luptă. Mai mult, tehnologia de lovire la distanță a crescut extrem de mult, la fel și precizia acestor capabilități. Totuși, costul unor asemenea arme este unul extrem de ridicat.

Se poate observa, astfel, că, pentru a păstra un grad ridicat al capacității de luptă, inducerea în eroare devine un element crucial al modului de purtare a conflictelor. Utilizarea țintelor false poate sprijini realizarea protecției multi-spectrale a forțelor și mijloacelor într-un mediu transparent cum este cel al zilelor noastre. În conflictul în desfășurare din Ucraina, replici false ale capabilităților primite

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Astăzi, tehnologia de culegere a informațiilor a evoluat atât de mult, încât s-a atins o transparență aproape totală a spațiului de luptă. Mai mult, tehnologia de lovire la distanță a crescut extrem de mult, la fel și precizia acestor capabilități. Totuși, costul unor asemenea arme este unul extrem de ridicat.

Incertitudinea asigură cadrul perfect de întrebuintare a inducerii în eroare. Pe acest fond, se sporește posibilitatea de a manipula percepția adversarului despre situația operațională și de a-i modela acțiunile într-o direcție greșită, asigurând, astfel, materializarea unor oportunități care să sprijine câștigarea de avantaje operaționale în raport cu acesta.

Având în vedere dezvoltarea tehnologică și dependența crescută a forțelor militare de tehnologie, inducerea în eroare electronică a devenit o armă extrem de importantă, care poate asigura cadrul de realizare a avantajelor operaționale în câmpul de luptă modern.

de la aliații vestici au fost folosite pe scară largă de către ucraineni pentru a asigura menținerea unei capacități ridicate de luptă în fața rușilor.

Mai mult, țintele false pot fi folosite și pentru a-l determina pe adversar să-și irosească unele capabilități scumpe pentru a le anihila, contribuind, astfel, la degradarea puterii de luptă a acestuia. Sunt nenumărate exemplele în care echipamentele sofisticate rusești au fost înșelate prin ținte false. Recent, o postare pe internet prezenta felul în care o rachetă rusească Iskander, cu o valoare de aproximativ trei milioane de dolari, a angajat un lansator Patriot care era, de fapt, o replică gonflabilă (X, 2024).

Valoarea acestor ținte false pentru modul de purtare a conflictului din Ucraina este consolidată și de atenția acordată dezvoltării acestora. De exemplu, compania Metinvest este specializată în producerea de replici ale echipamentelor de luptă pentru armata ucraineană (The Jerusalem Post, 2023).

În plus, având în vedere dezvoltarea tehnologică și dependența crescută a forțelor militare de tehnologie, inducerea în eroare electronică a devenit o armă extrem de importantă, care poate asigura cadrul de realizare a avantajelor operaționale în câmpul de luptă modern. Totuși, pentru a realiza acest lucru, este necesară câștigarea superiorității față de adversar în ceea ce privește managementul semnăturii (Ryan, 2024).

O importanță tot mai mare în actuala eră informațională o capătă domeniul cognitiv (Weissmann, 2023, p. 271). Acțiunile specifice acestui mediu presupun degradarea, perturbarea, influențarea abilităților cognitive ale adversarului pentru a obține avantaje operaționale în raport cu acesta (NATO Cognitive Warfare Exploratory Concept Draft, 2022, p. 3). Având în vedere faptul că inducerea în eroare presupune manevrarea minții inamicului (Jasper, 2023, p. 1), aceasta capătă noi valențe în actualul mediu de operare.

Inducerea în eroare continuă să rămână un element extrem de valoros pe câmpul de luptă și la nivelul operativ. Exemplul cel mai concludent datează din toamna anului 2022, când, în cadrul contraofensivei de recucerire a teritoriului pierdut în regiunea Kharkovului, ucrainenii au reușit să îi determine pe ruși să-și mute majoritatea forțelor pe frontul sudic, în zona Kherson, pe fondul

unor indicatori falși, transmiși de ucraineni, referitori la un posibil atac în acea zonă. Această mutare a facilitat posibilitatea recuceririi a aproximativ 3.000 km² în regiunea Kharkov (Santelises, 2022).

Asigurarea interoperabilității cu forțele aliate

Valoarea incontestabilă a inducerii în eroare în actualul mediu de operare a fost recunoscută de majoritatea actorilor importanți din scena globală, parte dintre ei aliați strategici ai României. Acesta reprezintă un argument suplimentar pentru ca Armata Română să-și amplifice interesul pentru aceste tipuri de operații. Motivul este cât se poate de simplu și ușor de intuit: interoperabilitate. Într-un context în care este puțin probabil ca România să desfășoare operații militare independent, identificarea soluțiilor de sincronizare a modului de planificare și desfășurare a operațiilor cu Aliații asigură una dintre premisele pentru apărarea teritoriului național.

Pe fondul accentuării competiției globale pentru putere, actorii vestici au realizat necesitatea de tranziție de la operațiile de contrainsurgență, practicate aproape două decenii, către operațiile de mare amploare. În acest context, este recunoscut faptul că „inducerea în eroare va fi critică pentru succesul operațional”. (NATO Cognitive Warfare Exploratory Concept Draft, 2022, p. 43). Totuși, schimbarea de paradigmă vine cu multiple provocări. Pe lângă cele derivate din caracteristicile mediului actual de operare prezentate anterior, o mare provocare este și aceea de reînvățare a unor elemente esențiale conflictelor majore, cum este și cazul inducerii în eroare (The Economist, 2020).

Interesul armatelor vestice pentru domeniul inducerii în eroare este recunoscut și de actualitatea doctrinelor lor dedicate acestui subiect. În *tabelul 2* am ilustrat aceste documente, precum și anul lor de apariție, pentru anumiți actori importanți ai mediului strategic actual. Recenta lor publicare evidențiază interesul crescut pentru domeniul supus analizei, accentuându-se, astfel, importanța înțelegerii modului în care inducerea în eroare poate crea efecte în cadrul conflictelor din ziua de azi.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Pe fondul accentuării competiției globale pentru putere, actorii vestici au realizat necesitatea de tranziție de la operațiile de contrainsurgență, practicate aproape două decenii, către operațiile de mare amploare. În acest context, este recunoscut faptul că „inducerea în eroare va fi critică pentru succesul operațional”.

Noul concept de luptă al Alianței Nord-Atlantice (NATO Warfighting Capstone Concept/NWCC) evidențiază necesitatea forțelor NATO de a-și depăși adversarul în dimensiunea cognitivă (out-think) pentru a putea prevala în conflictele viitorului. În acest sens, având în vedere natura operațiilor de inducere în eroare, ele pot reprezenta una dintre soluțiile de realizare a acestui deziderat.

Tabelul 2: Doctrina aliata specifice inducerii în eroare (concepția autorului)

Actor	An	Titlu
NATO	2020	AJP-3.10.2 Allied Joint Doctrine for Operations Security and Deception, ediția A, versiunea a 2-a, NATO Standardization Office
SUA	2017	JP 3-13.4 Military Deception, U.S. Joint Chiefs of Staff
	2019	FM 3-13.4 Army Support to Military Deception, U.S. Department of the Army
	2024	ATP 3-13.4 Army deception activities tactics, techniques, and procedures, U.S. Department of the Army
Regatul Unit	2018	Army Field Manual – Warfighting Tactics Part 1: The Fundamentals, U.K. Ministry of Defence – prima anexă a acestui document este dedicată inducerii în eroare în cadrul operațiilor militare

Noul concept de luptă al Alianței Nord-Atlantice (NATO Warfighting Capstone Concept/NWCC) evidențiază necesitatea forțelor NATO de a-și depăși adversarul în dimensiunea cognitivă (out-think) pentru a putea prevala în conflictele viitorului. În acest sens, având în vedere natura operațiilor de inducere în eroare, ele pot reprezenta una dintre soluțiile de realizare a acestui deziderat.

De asemenea, interesul crescut pentru aceste tipuri de acțiuni este demonstrat și de unii actori, în speță SUA, pentru a-și evalua capacitatea operațională a forțelor sale din perspectiva planificării și desfășurării inducerii în eroare (U.S. Department of Defense Office of Inspector General, 2022).

Apreciez că, pe fondul desfășurării operațiilor militare în context multinațional, pentru a asigura nivelul de interoperabilitate cu aliații, România va trebui să găsească soluții pentru a putea investi mai mult în domeniul inducerii în eroare. Aceasta și-ar asigura „capacitatea de a acționa împreună cu aceștia într-un mod coerent și eficient pentru a atinge obiective comune”. (AAP-06, 2021, p. 71). Este nevoie, așadar, de măsuri care să asigure toate cele trei componente ale interoperabilității: tehnică, procedurală și umană. (AJP-01, Allied Joint Doctrine, Edition F, Version 1, 2022, p. 71).

Astfel, în cazul unui potențial conflict pe teritoriul nostru, **inducerea în eroare ar putea asigura răgazul operațional** până la ajungerea forțelor principale ale NATO sau **ar putea contribui la menținerea unei capacități operaționale ridicate** prin determinarea adversarului să acționeze asupra unor replici false ale unor capacități esențiale.

Potențialele beneficii ale acțiunilor de inducere în eroare

Totuși, poate cel mai important motiv pentru care Armata Română ar trebui să includă tot mai multe elemente specifice inducerii în eroare în cadrul modului de planificare și desfășurare a operațiilor este cel legat de beneficiile multiple pe care aceste acțiuni le pot oferi.

Acțiunile de inducere în eroare pot fi împărțite în mai multe categorii. Dintre acestea, cele mai relevante sunt cele referitoare la **beneficiile operaționale**. Din acest punct de vedere, inducerea în eroare reprezintă o acțiune extrem de volatilă, beneficiile oferite, în cazul unui succes, fiind numeroase. Conform doctrinei britanice, acestea **pot fi împărțite în patru mari categorii**: realizarea surprinderii, asigurarea securității operaționale, a libertății de mișcare și a economiei de efort (AFM, 2018, p. 3A-2).

Cu toate acestea, trebuie reținut faptul că inducerea în eroare reprezintă doar un multiplicator al forței, asigurând modelarea spațiului de luptă. Ea nu va putea îndeplini niciodată funcțiile unei operații decisive. Astfel, rolul includerii acțiunilor înșelătoare este de a sprijini concepția operației prin materializarea unor efecte operaționale care să asigure cadrul propice de îndeplinire a misiunii stabilite. Ele nu pot exista în vid, **fiind parte integrantă a operației militare** de ansamblu. Rolul lor este de a determina inamicul să facă erori operaționale, fără a conștientiza acest aspect. Astfel, **în sprijinul concepției comandantului privind operația militară, inducerea în eroare poate:**

- să determine adversarul să-și dezvăluie dispozitivul de luptă, punctele tari și pe cele slabe și, poate cel mai important, intențiile viitoare;
- să creeze confuzie în rândurile adversarului prin suprasaturarea senzorilor săi de culegere și analiză a informațiilor;
- să contribuie la reducerea capacității de luptă a adversarului prin determinarea acestuia să-și întrebuinteze ineficient forțele și mijloacele.

Inducerea în eroare reprezintă doar un multiplicator al forței, asigurând modelarea spațiului de luptă. Ea nu va putea îndeplini niciodată funcțiile unei operații decisive. Astfel, rolul includerii acțiunilor înșelătoare este de a sprijini concepția operației prin materializarea unor efecte operaționale care să asigure cadrul propice de îndeplinire a misiunii stabilite.

Planificarea acțiunilor înșelătoare reprezintă un proces extrem de minuțios, care necesită o aprofundare a tuturor elementelor specifice adversarului. Este necesară atât înțelegerea situației operaționale a acestuia, a modului în care acționează doctrinar în asemenea instanțe, dar și a elementelor ce țin de modalitatea în care adversarul colectează și analizează informațiile, cum ia deciziile și ce aspecte cognitive particulare influențează acestea.

Având în vedere că ținta oricărei operații de inducere în eroare este comandantul forțelor adverse, astfel de acțiuni pot contribui substanțial la degradarea ciclului decizie-acțiune (*OODA – Observare, Orientare, Decizie, Acțiune*) al adversarului, asigurând, astfel, **câștigarea superiorității decizionale** în raport cu acesta și, în consecință, câștigarea și menținerea inițiativei pe câmpul de luptă. Superioritatea decizională presupune „*abilitatea de a înțelege, decide, acționa și a evalua mai rapid și mai eficient decât adversarul*”. (Tunnell, 2022, p. 79) și contribuie decisiv la pierderea luptei de către acesta.

De asemenea, planificarea acțiunilor înșelătoare reprezintă un proces extrem de minuțios, care necesită o aprofundare a tuturor elementelor specifice adversarului. Este necesară atât înțelegerea situației operaționale a acestuia, a modului în care acționează doctrinar în asemenea instanțe, dar și a elementelor ce țin de modalitatea în care adversarul colectează și analizează informațiile, cum ia deciziile și ce aspecte cognitive particulare influențează acestea. Astfel, prin analiza posibilității de a include inducerea în eroare în cadrul operațiilor militare, se poate dezvolta o **mentalitate orientată spre profunzimea analizei adversarului**, asigurând premisele identificării unor soluții oportune de valorificare a vulnerabilităților sale, chiar dacă acest lucru nu se realizează prin inducere în eroare.

În plus, **întrebuințarea inducerii în eroare este în acord cu majoritatea filosofilor de luptă** adoptate de Armata Română. Includerea acțiunilor de inducere în eroare asigură, astfel, beneficii substanțiale în implementarea abordării manevriere a operațiilor sau a conceptului de comandă a misiunii. Mai mult, inducerea în eroare este considerată a fi cea mai importantă modalitate de realizare a surprinderii adversarului (FM 3-90 Tactics, 2023, p. 19-1), fiind unul dintre cele mai vechi, cunoscute și răspândite principii ale luptei armate. Astfel, având în vedere că realizarea surprinderii reprezintă un deziderat al oricărei operații militare (ADP 3-13 Information, 2023, p. 6-2), devine lesne de înțeles necesitatea de aprofundare a inducerii în eroare de către Armata României.

Un al doilea set de beneficii pe care **inducerea în eroare** le poate furniza sunt cele din timp de pace. În acest sens, aceasta **poate contribui într-o mare măsură la realizarea descurajării adversarilor, dar și pentru creșterea nivelului de instruire.**

Datorită naturii operațiilor de inducere în eroare, ele presupunând identificarea unor vulnerabilități ale adversarului, fisuri în modul său de operare ce pot fi exploatate, impunând de multe ori să gândești mult mai critic situația, chiar în afara normelor (outside the box) și să obții soluții ingenioase prin care să poți păcăli adversarul, inducerea în eroare antrenează gândirea critică și creativă a personalului implicat în planificarea unor astfel de acțiuni.

În ceea ce privește **descurajarea**, una dintre funcțiile cheie ale NATO pe timp de pace (NATO Strategic Concept, 2022, p. 1), inducerea în eroare poate conduce, prin ascunderea vulnerabilităților și accentuarea exagerată a punctelor forte, cel puțin la crearea confuziei adversarului și, în consecință, la interzicerea creării condițiilor prielnice pentru un atac al acestuia. Până și simpla expunere publică a faptului că exercițiile militare desfășurate de Armata Română presupun obiective specifice antrenării acțiunilor de inducere în eroare poate crea confuzie pentru adversar și îi poate încetini acțiunile, făcându-l să analizeze un timp mai îndelungat situația operațională de teama de a nu fi înșelat. Apreciez, astfel, că percepția lucrurilor este mult mai importantă decât realitatea în sine.

Un alt domeniu extrem de important în care inducerea în eroare poate oferi beneficii este cel al **instruirii**. Aceasta reprezintă o piesă esențială a capacității de luptă, asigurând, alături de alte elemente, componenta fizică a capacității de luptă (JDP 0-01, 2022, p. 24).

Datorită naturii operațiilor de inducere în eroare, ele presupunând identificarea unor vulnerabilități ale adversarului, fisuri în modul său de operare ce pot fi exploatate, impunând de multe ori să gândești mult mai critic situația, chiar în afara normelor (outside the box) și să obții soluții ingenioase prin care să poți păcăli adversarul, **inducerea în eroare antrenează gândirea critică și creativă** a personalului implicat în planificarea unor astfel de acțiuni. Acest efect are un impact direct asupra instruirii forțelor, având potențialul de a asigura un grad ridicat de rigurozitate și profunzime în tot spectrul proceselor specifice operațiilor militare. Mai mult, este recunoscut faptul că aplicarea gândirii creative și critice reprezintă unul dintre principiile procesului operației (ADP 6-0 Mission Command: Command and Control of Army Forces, 2019, pp. 2-4–2-5).

Asigurarea uneia dintre condițiile contracarării acțiunilor înșelătoare ale adversarilor

Prin dezvoltarea abilităților de a induce în eroare, se poate asigura protecția împotriva unor astfel de acțiuni ale adversarului. Principala premisă a contracarării inducerii în eroare este reprezentată de înțelegerea modului în care aceasta funcționează. În plus, având în vedere experiența extinsă a potențialilor adversari ai României

„Pentru a păstra supremația militară și a prevala în conflictele viitorului, forțele Alianței trebuie să se adapteze permanent, să evolueze și să inoveze”. Adaptarea este în directă relație cu flexibilitatea organizației. Rigiditatea mentală, procedurală și organizatorică, reticența la schimbare, imposibilitatea de a identifica în mod corect cerințele operaționale ale forțelor, toate acestea reprezintă elemente care împiedică un proces eficient de adaptare a structurilor militare.

și ai țărilor membre ale NATO – Rusia (ATP 7-100.1 Russian Tactics, 2024, p. 2-2) și China (ATP 7-100.3 Chinese Tactics, 2021, pp. 1-10) –, se poate observa necesitatea intensificării rolului pe care inducerea în eroare îl joacă în cadrul artei operative românești din perspectiva creării condițiilor prielnice de contracarare.

Pe lângă abilitatea de a spori șansele de detectare a unor acțiuni înșelătoare ale adversarului, cunoașterea modului în care funcționează inducerea în eroare sprijină contracararea și în faza a cincea a procesului de contracarare – „Răspunsul operațional” (Toroi, 2024, pp. 186-187).

CONCLUZII

Procesul de adaptare este esențial pentru supraviețuirea oricărei organizații, implicit și a celei militare. Din acest motiv, importanța identificării elementelor critice privind modul de operare al forțelor armate, dar și abilitatea de a reuși transformarea oportună a sistemului în raport cu aceste provocări reprezintă o precondiție esențială a succesului în cadrul confruntărilor armate. NATO, cea mai mare organizație politico-militară, insistă că, „pentru a păstra supremația militară și a prevala în conflictele viitorului, forțele Alianței trebuie să se adapteze permanent, să evolueze și să inoveze”. (Framework for Future Alliance Operations, 2018, p. 22). Adaptarea este în directă relație cu flexibilitatea organizației. Rigiditatea mentală, procedurală și organizatorică, reticența la schimbare, imposibilitatea de a identifica în mod corect cerințele operaționale ale forțelor, toate acestea reprezintă elemente care împiedică un proces eficient de adaptare a structurilor militare.

În acest cadru, studiul de față a dorit să aducă în atenția factorilor de conducere din cadrul forțelor armate române problematica inducerii în eroare și a importanței acesteia în actualul mediu de securitate. De asemenea, principalele rezultate prezentate în cadrul acestui studiu au adus în atenție beneficiile pe care Armata României le-ar putea obține prin aceste acțiuni, accentuând nevoia intensificării rolului inducerii în eroare în cadrul doctrinei militare românești.

BIBLIOGRAFIE:

1. AAP-06 (2021). *AAP-06, NATO Glossary of terms and definitions (English and French)*. NATO Standardization Office.
2. *ADP 3-13 Information*. (2023). Washington D.C.: U.S. Department of the Army.
3. *ADP 6-0 Mission Command: Command and Control of Army Forces*. (2019). Washington D.C.: U.S. Department of the Army.
4. AFM (2018). *Army Field Manual – Warfighting Tactics Part 1: The Fundamentals*. Ministerul britanic al Apărării..
5. *AJP-01, Allied Joint Doctrine, Edition F, Version 1*. (2022). NATO Standardization Office.
6. AJP3.10.2. (2020). *Allied Joint Doctrine for operations security and deception, edition A, version 2*. NATO Standardization Office.
7. *Army Deception Planners' Course/ADPC*. (2024), <https://www.1stio.army.mil/Training/IO-Training/Army-Deception-Planners-Course-ADPC/>, accesat la 12 mai 2024.
8. *ATP 7-100.1 Russian Tactics*. (2024). Washington D.C.: U.S. Department of the Army.
9. *ATP 7-100.3 Chinese Tactics*. (2021). Washington D.C.: U.S. Department of the Army.
10. Creswell, J.W., Creswell, J.D. (2023). *Research design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, ediția a șasea. Los Angeles: Sage Publications.
11. *FM 3-90 Tactics*. (2023). Washington D.C.: U.S. Department of the Army.
12. *Framework for Future Alliance Operations*. (2018). Norfolk: NATO Allied Command Transformation.
13. Friedman, B. (2017). *On Tactics. A theory of victory in battle*. Annapolis: Naval Institute Press.
14. Friedman, B. (2021). *On Operations. Operational art and military disciplines*. Annapolis: Naval Institute Press.
15. *Future Leadership*. (2020). Multinational Capability Development Campaign.
16. Given, L.M. (2008). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, vol. 1-2. California: Sage Publications .
17. Hays, M.G., Lt.-col. (2020) *Convergence of Military Deception in Support of Multi-Domain Operations. În Theater Army in Multi-Domain Operations Integrated Research Project*. U.S. Army War College.
18. *INTL653 – Deception, Propaganda and Disinformation*. (2024), <https://www.amu.apus.edu/course-schedule/details/?c=INTL653>, accesat la 22 mai 2024.
19. Jasper, L. (2023). *Start with the End. Eff-ect Measurement of Behavioural Influencing in Military Operations*. Haga: The Hague Centre for Strategic Studies.

20. JCN1/17 (2017). *Joint Concept Note (JCN) 1/17 Future Force Concept*. Ministerul britanic al Apărării.
21. JDP 0-01 (2022). *Joint Doctrine Publication 0-01 U.K. Defence Doctrine, ediția a șasea*. Ministerul britanic al Apărării.
22. *Joint Doctrine Note 1-19 Competition Continuum*. (2019). U.S. Joint Chiefs of Staff.
23. *Joint MILDEC Training Course/JMTC*. (2024), <https://jpsc.ndu.edu/Academics/Joint-Information-School-JIS/Information-Division/JMTC/>, accesat la 22 mai 2024.
24. Jonsson, O. (2019). *The Russian Understanding of War. Blurring the Lines between War and Peace*. Washington D.C.: Georgetown University Press.
25. Kean, C., mr. (noiembrie-decembrie 2022). *Conceptualizing Information Advantage using Boyd's OODA Loop*. În *Military Review*, pp. 109-115.
26. Kennedy, C.H., Zillmer, E.A. (2022). *Military Psychology. Clinical and Operational Applications*, ediția a treia. New York: The Guilford Press.
27. Leavy, P. (2023). *Research Design – Quantitative, Qualitative, Mixed Methods, Arts-Based, and Community-Based Participatory Research Approaches*, ediția a doua. New York: The Guilford Press.
28. *MCDP 1-4 Competing*. (2020). U.S. Marine Corps.
29. Mazarr, M.J., Blake, J.S., Casey, A., McDonald, T., Pezard, S. & Spirtas, M. (2022). *Understanding the Emerging Era of International Competition Through the Eyes of Others. Country Perspectives*. Santa Monica, California: RAND Corporation.
30. *NATO Cognitive Warfare Exploratory Concept Draft*. (2022). Norfolk: NATO Allied Command Transformation.
31. *NATO Strategic Concept*. (2022). Madrid: NATO.
32. Piehler, G.K. (2013). *Encyclopedia of Military Science*. Los Angeles: Sage Publications.
33. Ryan, M. (2024), <https://mickryan.substack.com/p/the-quest-for-a-new-offensive-doctrine>, accesat la 12 iunie 2024.
34. Santelises, A. (2022), <https://cove.army.gov.au/article/ukrainian-kharkiv-counter-offensive-and-information-operations>, accesat la 12 iunie 2024.
35. *Strategic Survey 2022. The Annual Assessment of Geopolitics* (2023). Londra: The International Institute for Strategic Studies, Routledge.
36. TC 7-102 (2014). *Training Circular No. 7-102 Operational Environment and Army learning*. Washington D.C.: Headquarters Department of the Army.
37. *The Economist* (2020), <https://www.economist.com/christmas-specials/2020/12/16/democracies-need-to-re-learn-the-art-of-deception>, accesat la 11 iunie 2024
38. *The Jerusalem Post* (2023), <https://www.jpost.com/international/internationalrussia-ukraine-war/article-762030>, accesat la 12 iunie 2024.

39. Toroi, G.-I. (2024). *Enhancing operational protection: a step-by-step counter-deception guide*. În *Buletin Științific, Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu”*, Sibiu, nr. XXIX(1), pp. 179-188.
40. Tunnell, C.H. (septembrie-octombrie 2022). *Command Post Automation*. În *Military Review*, pp. 79-86.
41. *U.S. Department of Defense Office of Inspector General* (2022), <https://www.dodig.mil/reports.html/Article/3200866/project-announcement-evaluation-of-combatant-command-military-deception-plannin/>, accesat la 22 mai 2024.
42. Walliman, N. (2022). *Research methods – the basics*, ediția a treia. New York: Routledge.
43. Weissmann, M., Nilson, N. (2023). *Advanced Land Warfare – Tactics and Operations*. Oxford University Press.
44. Whaley, B. (1969). *Stratagem: Deception and Surprise in War*. Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology.
45. X. (2024), https://x.com/Tendar/status/1788964161575116871?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1788964161575116871%7Ctwgr%5E772fe80018a0b64b0ab2815e69d01adb7662ce0b%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.digi24.ro%2Fstiri%2Fexterne%2Fcum-sa-irosest, accesat la 12 iunie 2024.

